

Antwoord op het artikel van Hugo Van den Enden

De stellingen van Hugo Van den Enden kunnen als volgt worden samengevat:

1. 'Escapistische tendenzen' slijpelen door in de vredesbeweging: zowel in haar 'actiemiddelen' als in haar 'politiek platform' slaagt de vredesbeweging er wel in 'massa's' te mobiliseren maar niet een 'concreet politiek programma' door te drukken.
2. De 'massa' staat niet achter een 'radicale en drastische politieke invulling van de vredeswil'. Het kan ook moeilijk anders want 'met brede volksbewegingen bedrijft men geen efficiënte politiek'.
3. Conclusie: als de 'vredesbeweging niet naar een concreet politiek programma evolueert' dan 'moeten we de mensen maar hun geloof ontnemen dat ze er iets aan moeten doen door betogingen'.

Enkele antwoorden daarop:

1. Hugo Van Den Enden redeneert in *circels*. De vredesbeweging krijgt het verwijt dat ze haar (minimum)programma politiek niet verlaagd krijgt. Maar anderzijds *kunnen* brede verzetbewegingen geen efficiënte politiek bedrijven. Hoe moet het dan wel?

2. Hugo Van den Enden vervalt in *doemdenken*. Ofwel voert men radicale acties met marginale groepen; ofwel krijgen we sentimentele massa-acties. En beide kunnen toch niet. Of wel?

3. Hugo Van den Endens betoog illustreert een zekere academische *minachting* voor (betogende) mensen. Deze minachting krijgt een pretentieuze bijklank als hij er prat op gaat in een TV-uitzending van 'Het Vrije Woord' zijn scepticisme uitgesproken te hebben voor massabetogingen als actiemiddel. Twintig dagen vóór (!)de betoging gebruikt Hugo Van den Enden een massamedium om de brave huis-

moeders en -vaders (die inderdaad moeilijk uit hun zetel weg te krijgen zijn) de boodschap mee te geven dat ze eigenlijk maar niet moeten gaan betogen. Gelukkig hebben weinig 'naevelingen' die uitzending gezien, en nog minder naar Hugo Van den Enden geluisterd. Swaelen was maar bli geweest als er op 23 oktober veel 'sceptici' waren thuisgebleven. Van politiek doorzicht gesproken!

Bovendien: heeft Hugo Van den Enden liever dat de mensen op 23 oktober naar TV hadden gekeken (een vorm van escapisme, nietwaar)?

4. Hugo Van den Endens kritiek op het politiek platform is niet helemaal juist. De vredesbeweging en het VAKA hebben inderdaad compromissen moeten sluiten. Compromissen waarop terecht kritiek mogelijk is. Maar deze compromissen hebben er niet toe geleid dat het politiek platform dubbelzinnig zou zijn geweest. De twee belangrijkste eisen aan de Belgische regering, nl. geen installatie in België en stopzetting van de werken in Florennes kunnen moeilijk als dubbelzinnig worden beschouwd. Dat was trouwens de voornaamste reden waarom het ACW het platform *niet* heeft ondertekend. Dat er dan toch parlementsleden van ACW-strekking in de betoging hebben meegelopen en tijdens het parlementair debat de 400.000 betogers de rug hebben toegekeerd, is inderdaad een betreurenswaardig politiek feit.

Maar anderzijds heeft dit gebaar van de christen-democratie vele medebetogers méér verteld over de fundamentele hypocrisie van de CVP dan menig theoretisch werk.

5. Hugo Van den Endens bewering dat de acties van de vredesbeweging geen politiek effect hebben gehad is onjuist, want onvolledig. Het parlementair debat is inderdaad niet van dien aard geweest dat de vredesbeweging kan

zeggen een slag thuis te hebben gehaald. En de vredesbeweging moet daar inderdaad strategische lessen uit trekken. Maar daaruit nu maar de conclusies trekken dat het allemaal een maat voor niks is geweest lijkt ons toch een verkeerde interpretatie van de academische vrijheid.

Dat de vredesbeweging tienduizenden mensen rechtstreeks met haar (ook door Hugo Van den Enden zo vurig verdedigde) maatschappij-analyse heeft bereikt, dat de vredesbeweging (als nieuwe sociale beweging) er in geslaagd is een concrete samenwerking op punt te zetten met de socialistische arbeidersbeweging, dat ze er in geslaagd is de fundamentele wetmatigheden van de bewapeningswedloop over te brengen in de publieke opinie en de politieke kringen, dat ze *het denken rond oorlog en vrede* onttrokken heeft uit de exclusieve sfeer van de defensiekabinetten en dito specialisten, dat wuft Hugo Van den Enden weg met zijn kritiek op de 'olie-vlektheorie' (vraag maar eens aan de Bretoenen wat de gevolgen van een olievlek kunnen zijn).

De Russische revolutionaire Elisabeth Kowalski schreef ooit: 'Als mensen proberen de activiteiten van een groep of van een individu op een rijtje te zetten en ze kunnen niet onmiddellijk tastbare resultaten aanwijzen, trekken ze vaak de conclusie dat het een mislukking was. Maar zijn soms alle kringen te tellen wanneer je een steen in het water gooit?' We kunnen van de Russische revolutionairen veel (kwaads) zeggen, maar niet dat ze niet 'politiek efficiënt' waren.

6. Hugo Van den Endens oplossingen zijn even kort als zijn betoog lang is. Bovendien zijn het geen oplossingen.

Hugo Van den Enden spreekt over een 'massale mobilisatie op basis van zo'n radicale tactieken en strategieën kan tot politiek doelmatige acties leiden'. En hij spreekt dan nog over 'agressief-militante tactieken en strategieën' en dat 'de acties tegen de raketten ingeschreven moeten worden in een kritische maatschappij-analyse'. Juist, en dan?

Hugo Van den Enden gelooft blijkbaar niet in geïsoleerde acties van kleine (politiek marginale) groepen, stelt dan wel de vraag naar de synthese tussen 'radicaliteit' en 'massaliteit', slaagt er niet in aan te duiden in welke richting oplossingen voor dit probleem gezocht moeten worden, en besluit dan maar met de vredesbeweging (die de antwoorden volgens hem ook niet heeft) van escapisme te beschuldigen.

7. We kunnen Hugo Van den Enden gerust stellen. De vredesbeweging heeft op haar nationale trefdag van 3 december j.l. wel degelijk bekeken welke strategieën en tactieken ze moet hanteren om haar eisen politiek doorgedrukt te krijgen. De vredesbeweging zal de vragen die hij stelt niet ontvluchten. Zo ver reikt haar escapisme niet.

Hugo Van den Enden heeft blijkbaar geen behoefte aan een serieuze zoektocht. Want zijn voorspellingen (van vóór de betoging!) zijn (na de betoging en het parlementair debat) uitgekomen. De Vredesbeweging had geen gelijk, Hugo Van den Enden wel. Hij heeft dus geen redenen om mistevreden te zijn.

Jos Ghijssels

Als het best mogelijke resultaat (?) ... een slag in de lucht is

Repliek op de repliek van Jos Ghijsels en Dirk Van Damme

A. De repliek van JG op mijn kritiek op de strategie van de Vredesbeweging is een schoolvoorbeeld van 'dissonantereductie' bij confrontatie van 'gelovigen' met feiten en argumenten die hun verwachtingen falsifiëren. Daarom beperk ik mij tot enkele oppuntstellingen.

1. Nergens schreef ik dat brede verzetsbewegingen geen efficiënte politiek *kunnen* bedrijven. Ik betwiste wel dat de *Vredesbeweging* tot hertoe een efficiënte politiek bedreven heeft. Wat, uiteraard, niet hetzelfde is!

Zoals ik nergens schreef dat *marginale* radicale acties het enige alternatief voor inefficiënte sentimentele massa-acties vormen. Maar wel, dat massa-acties inefficiënt blijven als zij niet op een concrete manier worden ingebed in een politiek uitgewerkt programma. Ook hier dus weer een klein (!) verschil met wat JG wil gelezen hebben in mijn artikel.

2. Ik weet niet waar JG mijn 'academische en pretenlieuze minachting voor (betogende) mensen' in mijn tekst gelezen heeft, noch wat zulks bij mijn kritiek op de strategie van de Vredesbeweging komt doen; evenmin als ik niet weet waar hij gelezen heeft dat ik op TV 'de brave huismoeders en -vaders de boodschap meegaf dat ze eigenlijk maar niet moesten gaan betogen' en dat ik liever had gehad 'dat de mensen op 23 oktober naar TV hadden gekeken'.

Van wie een repliek schrijft moet tenminste verwacht worden dat hij leest wat er staat, en dat hij eerlijk probeert om op de zakelijke grond van de argumentatie te antwoorden.

3. Het platform van de betoging (en van de gevoerde acties in het algemeen) was wel degelijk dubbelzinnig. Zie mijn artikel voor de diverse interpretaties en invullingen ervan. JG weet natuurlijk ook dat het niet is omdat men het over enkele *slagzinnen* en *slogans* eens wordt dat

de politieke en ideologische betekenis en draagwijdte ervan *niet veelzinnig* zou zijn.

4. Ik heb niet beweerd dat de gevoerde acties geen politiek effect hebben (gehad), wel dat zij niet de *beoogde* effecten hadden, en dat zulks *voorspelbaar* was, dat het dus 'allemaal een maat voor niks is geweest' vanuit het oogpunt der *beoogde doelstellingen*.

5. Dat de Vredesbeweging ernstig geslaagd zou zijn 'de fundamentele wetmatigheden van de bewapeningswedloop over te brengen in de publieke opinie en de politieke kringen', is een staalje van wensdenken dat ik voor rekening laat van JG. Precies dat wensdenken dat ik in mijn artikel vanwege de politieke naïviteit op de korrel heb willen nemen. (En wie heeft in dit verband nu eigenlijk iets aan die goedkoopdemagogische en flagrant-inadequate vergelijking met de 'Russische revolutionairen'?!)

6. Mijn 'oplossingen' zijn niet 'kort', want ik heb er geen gegeven en daarop ook geen aanspraak gemaakt. Ik heb inderdaad het probleem van de synthese tussen radicaliteit en massaliteit gesteld. En argumenten aangedragen voor mijn stelling dat de Vredesbeweging in die synthese manifest *niet geslaagd* is. Om hierover een *serieuze bezinning* uit te lokken die niet aan de feiten voorbijgaat. In plaats daarvan reageert JG met de *traditionele dooddoener*: nl. kritiek (waarvan nut en waarde uiteraard los staan van de vraag of de *criticus* meteen een beter alternatief uit zijn mouw schudt) afwimpelen met het 'argument' dat de criticus zelf geen patentoplossingen aandraagt.

7. Dat men op 3.12.1983 de strategieën en tactieken 'bekeken' heeft (het zou er nog moeten aan mankeren...) stelt mij *niet* gerust. Omdat het mij niet om de goede wil maar om de *resultaten* te doen is, en ik bomen op hun vruchten pleeg te beoordelen. En juist omdat ik in een

serieuze zoektocht geïnteresseerd ben, en omdat 'mijn voorspellingen zijn uitgekomen' en de Vredesbeweging (i.t.t. wat JG lijkt te suggereren *niet* tot mijn lol) inderdaad geen gelijk had, *daarom* heb ik *afte* redan om *mistevreden* te zijn. Anders had ik mijn kritiek en deze reëliek niet geschreven.

B. In 'Politieke Effectiviteit versus Politieke Rationaliteit' (VMT, dec. '83) *reëliceert* Dirk Van Damme (DVD) *op mijn kritiek op de strategie van de Vredesbeweging (zelfde nummer). Zijn reëliek is vinnig, zoals (door mijn scherpe en polemisch geformuleerde kritiek 'uitgelokt') mocht worden verwacht. Zij bevat enkele elementen die de man in plaats van de 'bal proberen te spelen, en die dus irrelevant zijn, want het gaat in een constructieve polemiek om de 'zaak' en niet om de 'personen'. DVD schuift evenwel ook een aantal punten naar voren die als bijdrage tot een nuttige gedachtenwisseling een wat omstandiger verduidelijkingsantwoord wenselijk maken. Daarom de vijf onderstaande toelichtingen.*

1. DVD verwijt mij een *gebrekkig inzicht in de Vredesbeweging*, omdat ik uitga van de manier waarop die beweging de openbaarheid bereikt en de media hanteert, en omdat ik die als representatief voor de Vredesbeweging beschouw.

Ik weet uiteraard wel dat er in de kernen van de diverse organisaties allerlei discussies, meningsverschillen en kritiek zijn i.v.m. de manier waarop de Vredesbeweging zich naar buiten toe opstelt en i.v.m. de manier waarop de Vredesbeweging zich naar buiten toe opstelt en i.v.m. de gevolgde tactiek en strategie. Maar mijn beschouwingen beoogden geen interne doorlichting van de vredesbeweging in haar interne differentiaties te geven; wel een kritiek op de manier waarop zij in haar platformen en actievormen naar buiten treedt. Omdat zo'n beweging nu eenmaal enkel in en door haar openbare verschijningsvormen een politiek-ideologische en maatschappelijke betekenis heeft. Reden waarom ik bewust die openbare verschijningsvormen als representatief voor de beweging als socio-politieke en ideologische realiteit heb beschouwd. Dat ik daarmee een aantal fracties binnen de beweging tekort doe, door ze in mijn kritiek niet aan bod te laten komen, was voorspelbaar en vanzelfsprekend;

maar niet relevant, als het om een evaluatie van de dominante politieke en maatschappelijke effecten van de beweging in haar publiek optreden gaat.

2. DVD doet wat geforceerd 'moeselijk' over de vraag of mijn bedenkingen nu *in de eerste plaats de (on)doelmatigheid van de actievormen* dan wel vooral het *escapisme-gevaar* betreffen, en welke 'objectieve criteria' daarbij dan wel gehanteerd worden.

In een essayistische tekst kan men natuurlijk geen stringente, systematische en volledige politicologische analyse verwachten. Zorgvuldige lectuur van mijn tekst laat er geen twijfel over bestaan dat ik zowel het ene als het andere bedoel: voorspelbare ondoelmatigheid van de strategie om redenen die genoemd werden, en het gevaar dat die ondoelmatigheid (wanneer zij door de gemobiliseerden als zodanig wordt ervaren) samen met de intussen in de actie geventileerde energie aanleiding geeft tot uitputting van die verontwaardigings- en revolutie-energie, met mogelijke effecten van demoralisering, indifferentisme, antipolitisme (e.dgl.). Of ik dan op dit moment over 'objectieve' criteria beschik om dit gevaar te meten? Nee, uiteraard niet, want het betreft een tentatieve voorspelling van een mogelijk effect op termijn. Maar wel redenen om met de plausibiliteit en waarschijnlijkheid van die mogelijkheid ernstig rekening te houden. Een reden van historische aard: de herhaalde vaststelling dat massabewegingen vaak een karakter van opkomst en verval vertonen, waarbij latente gevoelens van onvrede en verontwaardiging een gekanaliseerde ventilatie krijgen en zich in die ventilatie goeddeels 'opbranden', met resultaten die achteraf bekeken vaak nauwelijks in noemenswaardige verhouding staan tot de energie die in het 'geloof' en het 'engagement' voor de 'zaak' geïnvesteerd werd.

En een reden van plausibele intuïtieve psychologie. Met name het vermoedelijk in hoge mate realistisch karakter van volgend schema: morele en sentimentele verontwaardiging met of zonder rationale onderbouwing — min of meer massale revolutie — veruitwendiging en bundeling van die revolutie in actievormen die politiek niet, of zwak, of inadequaat ingevuld en uitgewerkt zijn — ventilatie van energie (positieve satisfactie) gekoppeld aan vaststelling van zakelijke ondoelmatigheid (frustratie, ge-

vaar voor negatieve feedback) — gevaar voor 'uitblossing' van revolve-energie gekoppeld aan politieke ontmoediging en demoralisering. Een schema dat (a) niet noodzakelijk zo moet verlopen, (b) niet steeds zo zal verlopen, (c) niet voor alle publieken geldig is, (d) afhankelijk van omstandigheden aangevuld, gecorrigeerd en genuanceerd zal moeten worden. Maar dat m.i. voldoende plausible kracht heeft om het in kritische evaluaties minstens ernstig te verdisconteren.

3. DVD is verder van mening dat ik *teveel nadruk* heb gelegd op de gevoelsmatige en puur *morele* elementen in de motivatie en de mobilisatie van het gros der sympathisanten en betogers, en de volgens hem aanzienlijke *rationele* motivatie en bewegingheid nonchalant gewuif.

Zo gesteld lijkt mij dat een weinig nuttige welles-nietes-discussie, omdat alles daarbij *afhangt van de betekenis die men aan rationeel geeft*. Definieert men 'rationele motivatie' als een motivatie op basis van een rijk uitgewerkte theoretische kennis van de raketten-issuë en haar context van determinanten en samenhangen, én op basis van luciede verstandelijke inzichten in de mogelijkheden en waarschijnlijke effecten van alternatieve mogelijkheden van taktiek en strategie, dan is het evident dat met betrekking tot het gros van de aanhang niet van 'een bijzonder hoge rationale motivatie en bewegingheid' kan worden gesproken. Als men daarentegen 'rationeel' zowat synoniem maakt voor 'gezond verstand', en onder gezond verstand eenvoudige attitudes verstaat, in de trant van 'er moet een einde gemaakt worden aan de absurde spiraal van blokbewapening, met toenemend gevaar voor een nucleaire wereldbrand of voor 'lokale' of 'bepaalde' kernconflicten, dan kan men vanzelfsprekend van een hoge 'rationele' motivatie gewagen. Maar DVD weet ook wel dat dit gebruik van de term 'rationeel' én simplistisch én gevaarlijk is, en dat ik in mijn kritiek het gebruik aan rationaliteit in de eerste betekenis heb willen beklemtonen.

4. Dit is evenwel goeddeels een *pseudomeningsverschil*, een discussie over woordbetekenissen. Het *hoofdbezwaar* van DVD betreft niet mijn accentlegging inzake 'rationele' en 'irrationele' componenten in de motivatie en mobilisatie van de militanten en actievoerders. Hij

suggereert dat ik een *morele* afkeer zou hebben voor *massa's* (massavorming, massagedrag, politiek hanteren van massa's), meer bepaald voor de *niet-rationele factoren in massa's*, en voor het feit dat in de *mobilisatie* van massa's zulke niet-rationele factoren bespeeld worden; een afkeer waarin ik een typisch product van een bepaalde Westerse 'intelligentsia' zou zijn. En hij laat het uitschijnen alsof deze morele afkeer aan de basis ligt van mijn kritiek op de strategie van de beweging.

DVD bedient zich hier van de bekende goedkope argumentatietrुक: discrediteren van een kritiek door haar te 'psychologiseren', om zo de zakelijke inhoud uit te weg te gaan.

Mijn kritiek heeft met sympathie of antipathie voor massa's of massabewegingen niets te maken. Ik betwist ook nergens dat niet-rationele elementen steeds en onvermijdelijk een belangrijke rol spelen in processen van sensibilisering en motivering van massa- en andere bewegingen én in de processen van politiek-ideologische machtsvorming. Ook heb ik dat nergens betreurd. Of er een 'morele afkeer' voor uitgesproken. Evenmin als ik mij tegen massabewegingen of massabetogingen als zodanig uitliet.

Mijn stelling is alleen maar dat niet-rationele massa-uiting is alleen maar dat niet-rationele massa-uiting is voorspelbaar ondoelmatig en aan het gevaar van escapistische effecten blootgesteld zijn, *als zij niet geïntegreerd en gestuurd worden in en door rationale analyses en dito strategieën*. En ik sprak het bange vermoeden uit dat zulks in het ageren van de Vredesbeweging, zoals het tot hiertoe verliep en in de betoging van 23 oktober 1983 culmineerde, in hoge mate het geval is. Mijn kritiek betrof dus niet de vaststelling dat de meerderheid der deelnemers geen uitgewerkte rationale analyse van de totaalproblematiek noch een stevige theorie inzake tactiek en strategie had. Want dat is uiteraard in elke massabeweging zo. Maar wel de vaststelling dat de Vredesbeweging — *in de vorm waarin zij politiek-maatschappelijk naar buiten treedt* — niet over zo'n rationale integratie- en sturingstheorie beschikt, althans (in de veronderstelling dat zij er intern zou over beschikken) ze niet concreet vermag te operationaliseren. Reden waarom de inefficiëntie op voorhand voorspelbaar was en het escapisme-gevaar ingebakken zat. Dat gevaar wortelt dus niet in het gebruik van niet-rationele mechanismen in de mobilisering.

maar in de te vrees effecten van uitblussing van revolve-energie bij ondoelmatige acties en uitblijven van voldoende bemoedigende resultaten. Op dat gevaar, op niet meer of niet minder, heb ik met de nodige nadruk attent willen maken. Vanuit het besef dat wij er ons moeten voor hoeden al te achtereftig voorbij te gaan aan de gevaarlijke politieke en ideologische uitwerkingen van ontmoediging, ontgoocheling, onverschilligheid of verbijtering bij publieken die zich 'genomen' of 'genegeerd' voelen.

Op dat gevaar, en op de mogelijke consequenties ervan, met de nodige hardheid hameren, zal best wel als een weinig vriendelijke dreun worden aan gevoeld door wie zich actief en enthousiast in de beweging heeft geëngageerd. Vandaar de gepiekerde reacties. Maar dat verandert niets aan het feit dat iedereen die het met de idealen en doelstellingen van de Vredesbeweging ernstig meent (en daar reken ik mijzelf toe) er objectief alle belang (zelfs levensbelang) bij heeft die dreun te incasseren, er zachtelijk op in te gaan en er in de evaluatie van de acties en de strategie terdege rekening mee te houden. Vanuit dit perspectief zijn replieken met *wegwuit-, afweer- en slalom-argumenten*, die de man proberen te tacklen in plaats van de bal te spelen, voor niets of niemand constructief. En dus... letterlijk... naast de kwestie.

5. Wat betreft mijn *beschouwingen over het gebrek aan radicale en militante strategie* op basis van een politiek uitgewerkte en ingevulde theorie: DVD *spreekt die niet tegen!* Hij wijst er alleen op dat zulks het gevolg is van de noodzaak om compromissen te sluiten in omstandigheden waarin er geen reële tegenmacht is tegen de overweldigende machtspositie van de belangengroepen in het militair-industrieel complex en waarin men een deel van de christen-democratie mee wil mobiliseren, en er dus rekening gehouden moet worden met de overweging dat er geen fundamentele klassenbelangen kunnen gemobiliseerd worden die betrekking hebben op de fundamenten van het bestaande maatschappelijk systeem. Men moest voor een vaag, intern contradictoair compromis-platform kiezen, uit vrees voor marginalisering en met het oog op een zo breed mogelijke mobilisatie.

Precies! Daarmee zegt DVD eigenaardig genoeg juist hetzelfde als ik. Men herleze mijn ar-

tikel. De verklaring voor het vage en dubbelzinnige compromiskarakter van het politiek-ideologisch platform ligt zodanig voor de hand, dat daarover geen onenigheid zal bestaan. Maar daar ging mijn kritiek niet om. Bedoeling was niet die vaagheid, veelzinnigheid en poging tot zo breed mogelijke 'aanvaardbaarheid' van het platform te 'verklaren', wel erop te wijzen dat daaruit voorspelbaar ondoelmatigheid van de actie voortvloeit, met het escapismegevaar dat daarin schuilt als die ondoelmatigheid bewust wordt ervaren door de gemobiliseerden.

Ik kan best de redenering van DVD volgen, dat er gegeven de maatschappelijke en ideologisch-politieke krachtsverhoudingen niets meer haalbaar is *inzal (redenering waarmee ik het overigens niet eens ben)*. Maar ik kan hem niet meer in zijn conclusies volgen wanneer hij daaruit afleidt dat de Vredesbeweging *dus* voor 'de meest optimale actieform gekozen heeft' en 'de best mogelijke resultaten heeft bereikt'. Immers, uit de vaststelling van politieke en ideologische *onhaalbaarheid* van een drastischere koers concluderen dat de gevulde *koers politiek... doelmatig was*, is een bizarre kronkel. Evenals het een bizarre kronkel is te veronderstellen dat de bereikte resultaten in voldoende mate de resultaten zijn die het gemobiliseerde publiek ervan verhoopte, zodat het niet gedemoraliseerd wordt en het escapismegevaar denkbeeldig zou zijn. De eventuele geleidelijke termijneffecten die zich voor de politiek geschoolde waarnemer attekenden (*nieuwe ideeën over bewapeningswedloop, het kernwapengevaar, de O.-W. betrekkingen; impulsen op de sociaal-democratie en op fracties van de christen-democratie; hypocrisie-ontmaskering, e.a.*) zijn vanzelfsprekend niet *die* effecten die in het platform en in de actie geïmagineerd werden en waarvoor de mensen gemobiliseerd werden. *Het zijn – zo men wil: 'positieve' – neveneffecten van de nul die men m.b.t. de beoogde effecten op het request kreeg.* En het is maar de vraag hoe het gros van de gemobiliseerde bevolking de balans daarvan opmaakt. Wat dat is uiteindelijk wezenlijk. Niet hoe DVD of ik die balans opmaken.

Het ontgaat mij dus ten enenmale hoe DVD mij een 'weinig vriendelijk onbegrip voor de reële politiek-ideologische werkelijkheid' in de schoenen kan schuiven, daar waar ik in mijn tekst precies bij herhaling op de verpletteren-

de macht van die werkelijkheid heb geharned. En hoe hij mij van een 'idealistische overschatting van de mogelijkheden voor radicale tactieken en actievormen' kan verdenken, alsof ik — zoals hij suggereert — voorstander zou zijn van een 'ongeduldige en blind revolutionaire stormloop in marginale harde acties'. DVD wil mij op *zijn* keuzealternatief tussen dit soort marginale acties óf de tot hertoe feitelijk gevoerde strategie vastpinnen. Ik laat mij niet vastpinnen op een alternatief dat niet het mijne is.

Bedoeling van mijn kritiek was juist: *tot een zinnige discussie over zulke alternatieven ko-*

men, zonder die discussie bij voorbaat steriel te maken door ze met valse of simplistische of-of-schema's te blokkeren en de discussiepartner allerlei onzin in de mond te leggen.

Tot een bijdrage aan zo'n discussie over alternatieven... graag op elk moment bereid! Maar dan moet men niet eerst elke kritische analyse wegwuiven met de doodoener dat de discussiepartner maar in een handomdraai met de oplossing op de proppen moet komen in een tekst waarin dat niet de bedoeling was.

*H. Van den Enden
Gent, 13.3.1984*